

КЫАЙЫЫ ҮБҮЛҮӨЙҮН КӨРСӨ ДЬОНУН БЭЛЭХ

[illegible]

Книгээр-албомуу тахьттан сагалмааса.
Коборүүлүү курдук ыар дьалгыны Чурагны
оройуонугар асарайт исторун биэр тайыс
корулгыт кэсигирик, кердирорутун таа табыл-
лыбыт дия сагалым, "Бичик" куннэгин
бэстттир кайа 2000 ээсигиригын тааарыт.
Сагалыалгылар М. Е. Никольца, Е. А. Борисов
чурагнылар куус оттугун Хоту коборүүлүү
тулуун элвистэр кыргырылгыттар. Онтон
онэстэку республиканы, оройуону салыйы-
лын хааргыскалара, олохторун, улэтарын
бэстигирин бэстигитКоборүүлүбүт 41 кы-
дуустар Кобэйи, Олыгон, Бүлүг
оройуоннарын спортуларын табылгалара
онтодубут. Табылгалара кыдуубун ага, ды-
нуунданы, предкэстттир, сүтөмүтти ситирэр,
олохуубут мисэстэр, таа кынгорун олбур
бэстигиттэр. Онку кэсиги графалар экин кы-
нгор, Чурагны алдыраайт куннэгэр
онтодубут табылганы олохторунун улэтин
сугалгалар.

Бийнэг бишр дийлүүлэхийг
"Рибонжонхонзон" прелсдшлг В. П.
Харитонзв бэрхсн 1943 с. Кэбэгийнэ
"уралчлалр олүүлэр олус зэбэбгитгнэ."

[illegible]

Киниг-ахьомна септөөх мисгэлэргэ чургаллар тийгилэрин түгүтүн сикээсөөк ахьаллар, аркылын ашыллыбыт көрсөтүүлэр, ууралтар, о. д. а. нааданалар маңарыккалар кыргыңтаро не хоһоонун кэнээт, чогуулур Окууна оукуртар, ыччатарга анан Майа Арзунова дэвэнтэ кыргың Айымын катара айыллыбытас. Бу историк В. И. Пестерев бэйтэ айан суруйута. Ханнак бөлүрөр сөрөнү, ырыта, улшанды дэсөнү үйдүүлэр, Кобордулугу ыарсаңдуларан чусайыкка арыйлар, бөтг кынак ээрэрин дэбиз кынаклар суу айымын. Төөг ооһоюн —

Чурагын, Кэбэйн, Эмэгтэн, Булун картларыг олохулубута элбэк кардоолууну, хасынханыг
 ыгбыт бугауон сеп. Того и нийа дийбин? Хопобур,
 Кэбэйнго 18 нэгуостон хайа нэгуос ханын тий-
 нийг олохуубу сүрүрэн чусалхайвэк нэгуорор
 картлар, Эмэгтэн, Булун нэгуорон эмэг итнйвэк
 олохулубуттар. Чурагынхтан хайа нэгуос,
 ханын барьта эмэг нэго сэлдэр. Бу үүгүгэйн,
 Тогохон эрэдэйн, бэрнэго бөгүрэн бэрэн
 маныг олохуубутарын мин сагаан саа хайагатын.

Хайракалтар ханан тийвэл Нэгдүгээр дугаар хэр туслутун хонно, хылас том нингэр 27 бичирхэн, түүнэ корийнги мастарын сүлж хоннон, тута тууан юбиснэтэрэ, байнэ-тусна кырта суук дөрвөнхөн курук нэстүлээрэ. Байрадалар Нэгдүгээр ханан, хайлах байсаннахык турбутарын ойуушмалыа эмнэ бичр олонг ололук. Ойно тийвэл дөрвөнбүт А.П. Илвариков окурбт байлаа, тугурдугаар байнэстмэлг уонна айна-гар сурмубут.

Кинофильм бугарин быһыытынан эбэх хаартыскайратан турар билэр. Бу даҕаны өтө дини кыаллыбыт. Көһөрүлүүтүгүн тахсабыт кинигэлэр, кинилэр алпардар, көлүксө пресекителлэр, Герой-ниһар, араас түмүкүлүгэ мукенинай түһүлүр, нурт улуус музейырыттан таһылан кавириг элэкс өлүр, көһөрүлүүтэ шааһыт шааһыныыакар, бөһөрүлүт хаартыскайр, о.д.а.

[illegible]

КНИЖКА-АЛБОМ ПЕ
КНИЖКА-АЛБОМ ПЕ

Кийингиз-айы-
бом нуучуларды
сүрүлүбүт. Оку мен бастаан саваньыла орун
булуло этэ дият сапашыбым. Ор такумдан
каркешк нуучуныла сүрүлүбүт оржк эин.
Ыйык бизитин нуучаныла уу сүрүтүн курдук
айың, саңарар. Нуучалар, атын омулар
Каборулуу тулунан бу айымылытан биеэр
милекектер. Бу ийыкшакшыбыт кийизгэр
бары саваньалар. Билыңар, бон жасеуэр.
Москвадан бир нууча, учунай бийиылаан,
хаста да эриб. Каборулууга салынаык айбон
бонзрулуу айыпалаа салышыкта уонна бир
да нуучаны кийизгэ суоңун мукашарлар этэ.

[illegible][illegible]

Д. П. ЧЕЧЕБУТОВ,
Колоруднуу музейин директорун.

Үөрэхтээний

ИСТОРИЯ, ОБЩЕСТВОЗНАНИЕ УРУОКТАРЫН БАСТЫН УЧУУТАЛА

Кулун тутар 4 күнүгэр Улуу Кыһыллы 70 сылыгар анаан республиканыңы “История, общественное и духовное развитие” үрүүстөрүн бастыҥ учуутала” күүхтүктүү өйдөсүттү Ага дьйү Улуу сүргитин калтырылаа, РСФСР, Саха АССР үрүүстүк учуутала Степан Кузьмич Макаров аатын сүгү улуустаны, пивоварнаа үрүүс таһымнаахтык калтырылаа.

Пимэзиг дириктэрэ, СР
уорсуйригитин туйгуна Ю.П.
Посельский манньк кэпсээтэ: “Бу
тэрэһини сүрүн төрүөтэ өссө 2012
сыһааххалы сардаанымта. Билиги
пимэзигиттэ уулуларын
коруотуннаах, учуутал эр киһи

оригуун үрхтэр саяатан, бу
куржэгийн республिकाа ан баста
нгийн тэрийн хэлтэйгээ. Истори
уулушаа ден мэгэ билигтээ, олгоо
ахьтэйгээ тохилуулах юм бусар
Ахь билигтэй үрхт хэлтэйг
патриотическэй нитин-үрөтн
милтэйг харьмал бармал истори
уулушгын уулушгын бармал
барм. Ол сюринг, сэл нэг-нэг
куржэгийн хэлтэйг, 2017 сэлгэ С.К.
Маврон төрөөгтэ 100 сэлгэ
үбүлүүг билигтэйг, бу курж
оушгын хэлтэйг билигтэйг,
онс сэлгэ куржэгийн хэлтэйг
дэн уулушгын сэлгэ хэлтэйг

Куржтэвчин сүрүннэн
тэрийээччилэринэн.

көзүлгөнчигерини (СРУ) үзүрүн министрлибиз, МК Аммосов атынан ХИФУ, С.Н. Дожиков-И атынан үзүр халыкныбизын үзүр институт, республика үзүрүн үзүрүнчигерин профессиональ собуустарын комитет, улуустарын үзүр управленствасын улуустарын гимназия педагогический институт буушлар. Дүүлүкүр суббо бу этилибиги тартиптезген экон, курактезичигер хас биринчи ылар уруктарын, педагогический тахманын сыналгылар, он тууа бөрү үзүр көзүлгөнчигерини.

Тәртіпін бұзғандарға, бұзғандардың, бұзғандықтардың Степен Кудамбаев Мұқабасын тәртіпке келтірді.

СР культуурынын туйуна, СР үзөрдүмүлктүн үтүмдөк үзүнөзө Татына Степановна Тамашыырова уонна кини кэржесэ Марат Исламов Тамашыыров калган кыттыыла кылыгына.

Уолсайа 9 уулулал кудун куон
былыаста Түмүк минник буолар:
“Аһыгыһын урук” – В.В. Мадден
(Доккуускай куорат “Аһыгыһын
оскулата), “Иҥиһиһин уулулал” –
В.К. Игннов (Доккуускай куорат 38-с
№-дээк орто оскулата), “Патриотическай ойлоох-
санынах” – А.Р. Попов (Намулуулун
пымпыгыта), “Саныны кылларыһын” –
С.А. Фоксок (Булаги оро оскулата),
“Аһыгыһынах санынан” – С.В.
Васильев (Нурба улуулун Нурбанан
орто оскулата), “Педагогическай
эрэл” – А.Ю. Игннов (Чураган
улуулун Сыгар орто оскулата),
“Уерэһиһин биһирбиһити” –
А.Б. Худяев (Ханталас улуута,
Покровская пымпыгыта), “Биһиги
уруһуһун биһирбиһити” – И.И.
Игннов (Доккуускай куорат 2-с №-дээк
орто оскулата).

Кланын шаарынан С.К. Мавров атынан биримийбэ дурсгалынан "2015 снл бастагы историци уонна общественности учуутала" атынан уонна урун кэмэс болго хайтыһынан Дьүүсүсэй куорат 12-с №-лук орто оскуолатын учуутала Анастасий Павлович Шерешов атынан. Күн урустун төмөтэ "Налик с эндыл" дэн Анастасий Павлович сивитиэн минник үлүстүр "Хочу керекти, все"

Курдхтэний кыайымдылаа А.П.
Щепеткин, С.К. Макаров
кыһа Т.С. Тамашырова

огромное спасибо! Особую благодарность выразили организаторам конкурса, директору Чурапчинского музея, коллективу музея за теплый, радушиный прием. Вера нас очень хорошо встретила, настроила на творческую работу. Также огромное спасибо нашим бесценным наставникам Сильване Ивашкине и Тамаре Степанюке, которые на протяжении всей подготовки к конкурсу давали нам мудрые советы и помогали подготовиться к конкурсу. Желало удачи своим коллегами. Большая честь быть победителем, лучшим учителем истории и обществознания!

Семья ЖЕНДРИНСКОЙ

Санаабын этэбин

ЛИТЕРАТУРА СЫЛЫНАН БИИР ЭТИИ

(ЭБЭТЭР ОБОЛОРУ ААБАРГА ХАЙДАХ КӨБҮЛҮӨХХЭ)

Россижа Литература
сыла билгэриллибитинэн
бииһиги улууска араас
тэрээһиннэр: ааҕааччылар
к о н ф е р е н ц и я л а р а ,
суруйааччылары кытта
көрсүһүүгэр, сана
киингэлэр сүрэхтэһиннэр,
тематическай биэчэрлэр,
уода дьаһаллар сын устата
ыһтыһаллара сон боҕо.

Он эрээри, олох үгсүлэрэ шойго маарынньлар биир кэмнээх, 1-2 чаастаах далайлар буолаллар. Онтон, мин саньахлар, Литература сылын сүрүн соругунан дыону, ордук оскуола үөрэнээччилэрин уус-уран литератураны ташпырга, кинигэни ааһылыга умсугутуу буолуохтаах.

Ойгон догтоотер, ханан
дэганы киингэни аагулы аһара
мөһөөбүтэ мэйдэх буолбатах.
Аахыат буолуу орлук бу
күнниги илпермет
киирэбүтгэн, вагсан
үдүйүбүтгэн пайзалаата.
Сыи уелата бивр киингэни
аахыааа туоруур үөрөһөччи
элбэх чахчы. Ойноһор нууч-
ка, саха тыгыарын лигерагура-

ларын хрестоматияларыг
книрбит аймнбылары снгэ
аахпаттар бааллара эмн
сымын буолбатах. Хаһыат,
сурунаал туһунан этэ даһаны
барылыыбат. Ол түмүгэр,
оннооһор үрдүкү кылаастарга
кыһаан сылыбырчачы,
өйдөнүмгүөтүк аахпат оёолор
аһыйаа сусстарын билиммэт
буолуосха табылыыбат. Оннон
аахпат оёоттон толору
сайдыйлаах, киги билиитэк
киһи иттигэн тахсыбата
чуолбай.

Аабын мөлтөөбүтүгэр анардстын оёну, оскунаны, төрөлүгү буруйдур тугах. Бу — бүгүннү олохпур сайдылтын түмүз, дёну, ыгыгы, оёну аралдыгар технологиялар аһар кириилэрин содула. Ол гынан баран, оёну аабын мөлтөөлүнүн кыгта сөбүлээр, оёрон биэрэр төрүт табыллыбай. Оётон аабынны хайдах көбүлүүхкэ сөбүй? Оёнуха мискэ биир этин бээр.

Өрдөөгүйг оркуулаба
үлэи сүдлэн, салайар кыла
аслар "Тетрадь учета
прочитанных книг" дүгэн
онотторбутум. Онно
үөрэнээччи аахыгт күнэ-
дхыла, килгигтин аата, аатгара,
хас страницилаабын сүрүйэн

ийлэлэрэ. Өссө нэцийлэрэ,
ыйга, чизлэргэ баччалыы
страницаны аабылхааххыг
диэн сорудах тэрдэрим. Ону
нэцийлэ айыкылаас чаастары-
гар бэрэбиэркэлээн,
сорохтортон кинигэ кылас ис
хоһоонун ыйыталаһар этим.
Сороһор аахпатах оҕолору
уруок кэннигэ хаалларан,
сороһор кылаас чааһыгар
барыларын 30-ча эһии
мүнүүтэ күргүөмүнэн аахпа-
рым. Ыйга, чизлэргэ ким
саамай элбээн, аһыйаһы
аахпытын түмүгүн таһааран
күрэхтэһии курдук тэрийэрим.
Итинник учуот тэтэрээтин
олуктоһонум олус
туһалаабыта. Оҕолор
күнигэбэ, ааһыпта
интэриэстэрэ быдан
үлгээбитэ.

Азыйах оёо букатын
аагыы фанатгара буолбуттара.
Оннооһор биир кыыс
кинигэтин уруока аҕалап
ааһан тутуллара. Күүрүктэн
эптэһини, ити аабыһынан
үлүһүйбүт оҕолор кэллн үөрэх
бөҕөнү ылан, үтөө үлэһит
буолбуттара.

Итгнэн сибээстээн, улуус үрдүнэн барьгыгар 4с-5с кылаастартан сагалан аабын үчүктүн ыгылахха. Онуоха

мизийн курдук “Тетрадь учета прочитанных книг” дэбжээ, “прочитанной литературы” дэжээ. Того дэжээс, билигтн оюну тут бүтүн кинигээн аахгарар уустук. Ол иһин бу тэтэрээтгэр оёо биир эмэ кинигэттэн, сурунаалтан, хаһыаттан даганы аахпыт кэпсээнин, очерктын суруйдуи. 1-2 да странища буоллун. Оёо ол тэтэрээтгэр кинигэ, кэпсээн ис хоһоонун аһыйах этиигэн суруйара өссө ордук буолуо этэ. Учуоту тэтэрээти орютунан быһан баран холбуу тигэн, өссө халыт тастаан онордоххо, үөрэк тэтэрээтин кытта буккуйбатыгар, илдэ сылдьарыгар табыгастаах буолуо. Бу тэтэрээтин үөрэнээччи бүтэриэр дээрэ толорон илдэ сылдьара буоллар туһата өссө элбэг этэ. Ону көрдөбүһэ тугу аахпыттын ойдөөн килбэгэ. Кылааһыттан көрөн бастаан кыраттан саҕалаан кыйта, чизэлгэр устата хас странищаны ааҕалларыгар бэйэтэриэр куоластатан быланна (сорудахта) тээрдиэххэ. Бу сорудахтары кыһынты, сааскы, ордук сайынтыгы сыһыаланта төһөлүүнү ааҕалларыгар эмээ тээрдиэххэ. Манньк кылааһы таһынан

аабылны литература учуутал-
ларын кыгыннаран, кылаас
салайааччыга сүрүннээтин.
Нэдиэлэ айыл
бэрэбиэркэлээтин.
күрэхтэшиннээдин. Сиге
аахпат оёолору уруок
күнниггөн хааларан кырапак
кылааһы барыгын аһаас
(пустой) уруоктар
оннуларылар кылаас чааһы
сорботугар аахтарар сыһа
буолбат иини. Чизинэр, сыһ
түмүктэриннэ кылаас, оскун
саамай элбэди аахыт
оёолорун линейка ииннэр
таһааран боллээтин
бириэмийэлтир үгэни олхоту
охха.

Биир тылынан кийизни
аагылыны букатып "кулы"
оноруохха, элбэх үлени
ыһыахха. Онуоха ити мин
этэр литератураны аагым тэт-
рээтгэрин олохтоон учуоту
ыһгыты улахан туһалаах
буолара саарбаҕа суох.

Машык дэаньшны
улуспут бары
о с к у о л а л а р ы г а р
к и л г э р и з х х э . О н у ү ө р х
у п р а в л е н и е т а и р д и в р а ,
х о н г у р у о л г а ы л а р а с ө п э т з .

Иван ПОНОМАРЕВ

КҮНДЭ КҮӨЛ ҮРДҮГЭР

(Ахты кэпсээн)

ордугтун туһунан мөксүүр буолла. Түмүгэр сыал ыларга быһаарынныбыт. 50 ылар хаамыһы хардыһаан, суон тийкэс хатыг үс туоһун тэйиччи-тэйиччи гына, үөһө-аллараа ыйааһыбыт. Самай үөһэ мин туоһум тургайарын бастакынан ылар саайдым. Сыала ортоку ыйаммыт Минэс кэтэһингэрбөккө ылар доргутта. Санын астарда быһыһаах, хамсаан ыла. Тоһа уочарата кэтэ, сагардыы оностон эрдүһүнэ, арай биһиги аҕай тиһипит кэһипитэ киһи санаата иһиппинэ.

– Ойгодоор, тохтүү түгүүн эрэ!

Бийиги сохуйан хааллыбыл: Тийт түрдүтэн орто угуохлаах киһи туран бийиги дэңки хаамта. Куотуох курдук гынан иһэн, Сүөлөр Маглыайабылы бытэн, тоҕо эбитэ буолла, уоскуйан хааллыбыл. Баллаһан, алтыһан олорон, оҕону хаһан да мөхтүг майгылаахын билгэрбит бэрт буоллаҕа.

– Оок, сана сааһаах уолагыры кыгыры кэпсэтэ таарыһа сыһынанан ааһыаха, – дигэт, кырыска олорунан кэбистэ. – Мин саһаан охсуоха айыһаах мастаах сири көрөн илэбин.

Биһиги сааларбыгын биир-биир
ылаптаан көрүтэбиз. Мислиин тутан
олжорон.

– Бу Сигиньэ агуа Лэгэнтэй өлүүн арай илүүтэ бу сааны ылаахтайбыта.

Бука усугуар кэриэс онордоҕо. Барахсаны кытта сэрии иннинэ мин быраатым Уйбаанын кыһыл илибиһигэ күлгө 40 куубу охсорбут. Билигин санаатахха, үс киһиэхэ балыкхан үлө эбит, — дигэтэ уонна балаһча санаа суох олоҕо.

Онтон сэргэхснээр, кэпсээнэ

— Сааһыг магнай саятган сэрэхтээх буолуохтааһын билэр иһиги? Ылтаргар чыыбыскын сыһаа тардыахтааххын. Эмисэ күүсэ тардыга хамсатан кэбиһэри. Сыыстаһын ол. Сууһа-сото сыдыахтааххын. Мин аармыйага сылдан бэһнүөкүбүн сороһор үстэ сууйарым...

Кэпсээн итти курдук фроннаабы
сырылаларга кэстө. Биһиги Сүөдү
Машынайбыс кэпсээниһи оҥуоһаабыс
көрсүһүүлүргэ, ол-бу быстах түтүннүргэ
элбэхтик истибит даҕаны бусуларбын
барыта сонун, сана курдук. Холобур
бэрэбинэни сүтэн иһэр илэки франкистан
күннүкэтин ытаабыт. Ийникитгэ
бэрэбинэ тобөтүгэр оҕустарар уонна
„иһэн охтубут мөлтөх кийитигэр“
кыһыран, куһаҕанык санаара-санара
эригэр. Ол кэмгэ кийини ытаабыт
Оһон бастакытын урут ытаахсына
кийигэ оһон охторун кийникитгэ көрө
уонна куотар. Ийни барытын биһиги
харахпытлар кийигэ курдук онторо

көрөбүт

— Сүөдэр Маппыайабыс, биһиги
сыал ытан эрэрбитин хантан көрдүң?

— Эс, бүтүн үс киши алдарына
сыйдыарын ким барыга көрөр иш.
Ылык устун апта анылар катрор
мантайгы ыгыы доруобунууктара
үрдүбүзүн ааспыттара. Аптаны тахсап
көрбүтүм, Минисэ кынаан эрэрэ. Тиги
күнпигэр хаптайан бизрдем.
Ханыгыаан билгөрбөзүм. Соһуйбу
киши соһуога турбут сааны толо
тардыан сөп. Алгас дэг да тахсыга.

Дээ, итгэлтэй олноорой хошуу доробуншук үрдүгэн сирилгэн ааспылын улаханна уурбат кизн-холу киһи этэ сэрии боботун ааспын ыкса бьалбыг Сүөдэр Маппыайабыс. Киһи онугар атын хабыс киһи түбөсүгү буоллар, билигини ханна тирдэрэ биллибэт этэ.

Ити көмнө биһиги күн айы көрөр
Сүөдэр Маппылайабыс Охлоноккы
икки сыйланан Сэбирскэй Соң
Геройун Үрдүк аатын ыһахтаах
билбэт этибит. Аан дойду бис борон
ытааччытын ахсааллар
килэриллибит Улахан киһи Герой
буолбуттар улаханнык соһуйбатахпыт
— ыһахтаах киһи ыһаа.

Семен НИКИТИН — АЙАСТАН
Хаартыскажа: Герой

Хайрмат бэчээткэ бэрлппэр графика: 16 ч 00 м. Бэчээткэ бэрлппинэ: 16 ч 00 м. "Сага олох" редакционной-издательской холбоһука 13.03.2015 с. офсетка бэчээткэнэ
Аадырһа: 876670. Чурапчы сэл. Харл Маркс уул. 26 "а" Индекс: 54907. Хайрмат идизалаба уста, олтуорунньука, чэллээрэ уонка субуотара тахсар.